

EŞİKTEKİLER

(BATILILAŞMA EVRESİNDE İKİ ÇOCUK TİPİ: ÖMER VE ŞERMİN)

*Bedia KOÇAKOĞLU**

ÖZET

Batıcılık, Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayıp Cumhuriyet Türkiye'sinde oldukça farklı boyutlara varan ve Batı Avrupa'nın sosyal ve bilimsel algısını, ulaşılması gereken bir hedef olarak gören yaklaşımdır. Bu görüş ilk olarak Osmanlı'da bazen ılımlı bir biçimde ortaya çıkmış, bazen çok köktenci-geleneksel kültür öğelerimizi eleştiren boyutlar kazanmıştır.

Bu bağlamda öncelikle sosyal ve siyasal düzenin içinde, yaşanan sorunların giderilmesine çalışılmış, ardından küçük çapta reform hareketleri ve modernite projesiyle ilişki kurmanın zorunlu olduğunu öneren yönetim dışındaki grupların çalışmaları eklenmiş, en nihayetinde de imparatorluğun dağılarak, ulus-devlete dönüşmesi gerçekleşmiştir.

Bu evreleri yaşamış olan Osmanlı'da bu süreç -Tanzimat dönemi başta olmak üzere- oldukça netameli geçmiştir. Özellikle sosyal hayat, sanat ve edebiyat bağlamında ele alınmaya çalışılan Batı, öncelikle bu dönemde kendine sızacak bir aralık bulmuştur. Bunu izleyen Servet-i Fünun ise Batılılaşmanın daha kökten yaşanmaya başladığı bir devir olmuş, sanat ve edebiyatta özellikle Fransız edebiyatı örnek alınmıştır.

Bu açıdan bakıldığında Tanzimat, Servet-i Fünun'a göre daha Doğulu kalmış, ortaya kafası karışmış ikinci dönem Tanzimat aydını ile Batılı olmaya çalışan aydın tipi çıkmıştır. Bu iki sınıf kendi algıladıkları Batıyı yaşamış ve yaşatmaya gayret etmiş, bu doğrultuda da bir gelecek nesil hayali kurmuşlardır.

Şu halde daha Doğulu bir görünüm arz ederek Tanzimat'ın ikinci dönem sanatçılarından olan Muallim Naci ile Batılı Tevfik Fikret'in çocuk algısına bakmak, bu iki neslin iki farklı cepheden nasıl bir gelecek çizdiğini görmek adına anlamlı olacaktır. Çalışmamızda Muallim Naci'nin *Ömer'in Çocukluğu* eseri ile Fikret'in *Şermin*'i esas alınarak Batılılaşmanın bu iki bakış açısından bir mukayesesi yapılacaktır. Bu yolla Fikret'in Haluk'unu doğuran çocuk ile Muallim Naci'nin arada kalmışlığına sebep olan çocukluğu izlenebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Batılılaşma, Tevfik Fikret, *Şermin*, Muallim Naci, *Ömer'in Çocukluğu*.

* Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniv. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edeb. Böl., El-mek: b.kocakoglu@hotmail.com

ONES AT THE THRESHOLD
**(TWO CHILDREN TYPES AT THE PERIOD OF WESTERNIZATION:
ÖMER AND ŞERMİN)**
ABSTRACT

Westernization, which is an approach which aims to reach to social and scientific of perception of the Western Europe, has been emerged in Ottoman Empire and took quite different dimensions in Republican Turkey. This idea firstly appeared as moderate in Ottoman times, in addition to this sometimes appeared in different dimensions which criticize our radical-traditional cultural elements and become opposed to them.

In this context, firstly problems in the social and political order has been tried to overcome, and then small-scale reform movements, works of out of government groups suggesting that connection of reforms with modernity project is essential, finally transformation of empire to nation-state has completed by disperse of the empire.

Tanzimat period was quite tricky for Ottoman Empire which has experienced these phases. "West" which was managed to be handled especially in social life, art and literature contexts, could find a way for itself. Westernization had started to be experienced more radical and French literature was taken as sample for art and literature in Servet-i Fünun (Fortune of Sciences) period, which was following Tanzimat period.

In this respect, the Tanzimat is more Eastern when compared with Servet-i Fünun, than there are two intellectual types remained in this period: first ones are confused intellectuals of the second period of Tanzimat and seconds are the ones who were trying to be as a Westerner. These two types of intellectuals tried to live and keep alive their own perception of "West"; dreamed next generation in this direction.

In that case, looking at perception of Muallim Naci, one of the artists of second period of Tanzimat, who appears more Westerner and perception of westerner Tevfik Fikret about children, may be more significant to figure out how they drew a future from two different fronts. In our study a comparison of these two points of views will be practiced and basics of this comparison are two works: Ömer'in Çocukluğu (Omar's Childhood) of Muallim Naci and Şermin of Tevfik Fikret. With this method, childhood of Muallim Naci which might be caused him to be mixed up in an affair and childhood of Fikret which might give birth to Haluk can be observed.

Key Words: Westernization, Tevfik Fikret, Şermin, Muallim Naci, Ömer'in Çocukluğu.

Turkish Studies

GİRİŞ

Türkçede Batı kavramı “güneşin battığı yön”, “güneşin battığı tarafta bulunan yerler” olarak tarif edilmektedir. Şemseddin Sami Batı kelimesine “güneşin battığı taraf, garb, mağrib” ve “garbdan esen rüzgâr” manalarını yüklerken; garb için ise dört anlam kullanır: “Güneşin battığı cihet, ufkun gurûb-ı şems ciheti”, “Batı, bi’n-nisbe güneşin battığı tarafta bulunan yerler”, “bizim yerlere nispetle Avrupa memâliki”, “Afrika sevâhil-i şimâliyesinin garb tarafları” (Şemseddin Sami 1317, 258, 963-964).

Batı kelimesi Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde ise “yeryüzündeki başlıca dört yönden güneşin battığı yön, günindi, garp, doğu karşıtı”, “bu yönde olan, bu yönle ilgili, garbî (sıfat)”, “bulunulan yere göre güneşin battığı yönde olan bölge, garp”, “siyasal anlamda Avrupa ve Kuzey Amerika” ve astronomi bağlamında da “güneşin 22Mart’ta ve 23 Eylül’de battığı nokta” anlamlarında kullanılmaktadır (<http://www.tdk.gov.tr>, 21.12.2012).

Günümüzde, “Batı”nın coğrafi bağlamda neyi karşıladığı çok tartışmalı bir konudur. Kimi düşünürler “Batı” dedikleri zaman, Amerika’yı hariç tutarak sadece Batı Avrupa’yı ima ederlerken, kimileri de XXI. yüzyıl politik algısında “Batı”nın Batı Avrupa, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri üçgeninden oluştuğunu belirtmektedirler (Guénon 1991, 40).

Aslında, Roma İmparatorluğu’nun, Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmasıyla tarihsel açıdan Doğu-Batı kavramlarının ortaya çıktığını söyleyenler vardır. Doğu ve Batı Roma denildiğinde hem coğrafi, hem de siyasi olarak bir ayırım dikkati çeker. Bu bağlamda Şark, Doğu Roma (Bizans) havzasında yer alan bölgeyi ve eski medeniyetleri; Garp ise, Batı Roma havzasında yer alan coğrafya ve medeniyetleri ifade etmektedir. M.S. 395’te Roma’nın ikiye bölünmesiyle ortaya çıkan bu ayrışma, Hıristiyanlığın Akdeniz medeniyetlerinin ortak dini olduğu tarihlerde biraz daha belirginleşmiş, Katolik Kilisesi Garbı, Ortodoks Kilisesi ise Şarkı temsil etmiştir. Söz konusu ayırım, VIII. yüzyılda İslam Medeniyeti’nin kurulmasından sonra daha da belirginleşmiş, Ortaçağ’da Hıristiyan dünyası Batı’yı, İslam ise Doğu’yu temsil eder hale gelmiştir (Ergül 2009, 5).

Bütün bunlara rağmen, Doğu ve Batı arasındaki gerçek ayrılık, modernitenin altyapısı oluşturan “Aydınlanma” düşüncesi, “yeniden doğuş” (Rönesans) ve dinde değişme/yenileşme (Hümanizm/Reform) ile netlik kazanmıştır (Ülken 1948, 12-13). Dolayısıyla, “aydınlanmış” Batı medeniyet tarihi, “karanlık” Orta Çağ’da kalan Doğu medeniyetleri için bir örnek model ve değiştirici-dönüştürücü bir özne olmuştur.

XIX. yüzyıla kadar Rönesans, reform gibi hareketler, Descartes gibi aydınların ortaya attığı felsefelerle çoğulcu bir bakış açısı yakalanmış; ancak bu noktada da zamanla Batı aydınlanmayı temsil ederken; Doğu karanlıkta kalmaya mahkûm edilmiştir. Aslında bu süreç içte değil; dışta yaşanmıştır. Doğu’nun ilimden yayılan ışığı ısrarla batı tarafından görülmek istenmediği için bu medeniyetler geri planda bırakılmışlardır.

Zamanla “Batıcılık” ve “Batılılaşma” gibi terimler türetilmiş, “Batıcılık”, Batı’yı her hususta örnek almak isteyenlerin yaklaşımını adlandırmak için kullanılır olmuştur. Hilmi Ziya Ülken için Batıcılık (occidentalisme), Batılılaşma hareketini tutanların ona karşı olanlara göre alabilecekleri addır. Ülken’e göre oryantalizm ile karıştırılan Batıcılık, hemen her konuda Batı’ya taraf olmaktır. Oryantalizm ise Doğu medeniyetlerine Batılı bakış açısı ile bakmaktır (Ülken 1969, 42).

Aydınlarımızın muasırlaşmak, garplılaşmak, medenileşmek, çağdaşlaşmak gibi aşamalarla ele aldığı “Batılaştırma” kavramı, bugün hem Batılaştırma hem de Batılılaşma şeklinde

kullanılmaktadır. Ancak bunlardan ilki Batı gibi olma anlamını taşıırken; ikincisi Batılı gibi olma demektir.

Bu iki terimin aslında farklı olduğunu ve bu çerçevede ayrı ayrı kullanılması gerektiğini savunan Kılıçbay, “Batılılaşma ve Batılılaşma biçiminde ifade edilen kavram aslında ayrı toplumsal değişme sürecinin farklı, ama birbirlerini tamamlayan, fakat bazen de birbiriyle zıtlaşan yanlarına atıfta bulunan iki farklı kelime ile ifade edilmek zorundadır” diyerek, meseleye ışık tutmaktadır (Kılıçbay 1983, 147).

Bu bağlamda Batılılaşma iki şekilde ele alınmıştır: 1. Teknikte Batılılaşarak başka kurumlarda geleneğe bağlı kalmak 2. Teknikte olduğu gibi bütün kurumlar ve değerlerde Batı uygarlığını benimsemek.

Şu halde iki bağlamda değerlendirilebilecek olan Batılılaşma yerine çağdaşlaşma ve modernleşme kavramları yer yer kullanılsa da ikisi aynı şey değildir. Zira çağdaşlaşma, Doğu-Batı farkı olmaksızın bütün toplumlar için geçerli bir durumdur ve tarihin bütün devrilerinde görülebilir.

Bu yönüyle Tanzimat’tan başlayarak günümüze kadar yapılan değişiklik ve yenilikler için “çağdaşlaşma” yerine “Batılılaşma” ifadesini kullanmak daha uygun görülmektedir (Hanioglu 1992, 148; Mardin 1983, 245).

Şu halde buraya kadar anlatılanlardan yola çıkarak, Batıcılığın bir ideoloji, Batılılaşmanın ise bir süreç olduğu evrenin genel olarak başlangıç dönemindeki seyrine bakmak yerinde olacaktır.

I. Tanzimat’la Başlayan Batılılaşma

Osmanlı’nın imparatorluk döneminden başlayarak ulus-devletin kuruluşunu da kapsayacak biçimde modernite projesi ile kurduğu ilişki yani Batılılaşma süreci, İlhan Tekeli’nin yapmış olduğu kronolojik ayırım dikkate alındığında şöyle belirlenebilir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun moderniteyle karşılaştığı birinci evre, yaşanan sorunların çözümünün mevcut siyasal ve sosyal sistem içinde aranma dönemi olarak adlandırılabilir. Bu aşamada, imparatorluk içinde bazı sıkıntıların varlığı, karşılaşılan modernite olgusuyla ilişkilendirilememiş, bu nedenle sorunların eski düzenin yaşatılmasıyla giderileceği zannedilmiştir. Fakat bulunan çözümler bir süre işler gibi görünse de bir müddet sonra sistem kendini üretemez hale gelmiştir.

İkinci evrede, modernite projesi yönetimin yaptığı reformlara eklediği bir olgu bağlamında topluma yansımıştır. Bu dönemde, Avrupa ülkelerinin tanınması ve bu ülkelerden etkilenme süreci hâkimdir. Batılılaşma çabası açısından bakacak olursak, bu etkilenmeler daha çok yönetici kadrolarda kendini göstermekte ve bu şekilde modernleşme sadece elitist bir zümre ile sınırlı kalmaktadır. Bu çerçevede, yöneticiler bir yandan bağlı buldukları dış güçlerin etkisi ve karşılıklarına çıkan sorunların baskısı altında eski kurumsal yapıları değiştirerek yerine modern sistemler getiren reformlar ortaya koymaya başlarlar. Bunları da “bir siyasal düşünce veya tercihle değil, sorunlara çözüm bulmaya çalışan araçsal bir mantıkla” yapmaktadırlar (Ergül 2009, 11).

Üçüncü evre, eğitimdeki üstün rol ile kendini gösterecektir. Zira ülkede kendini aydın olarak görenler, modernleşmenin biricik yayıcı elemanı olacaklardır. Buna paralel olarak modernizm ile bir şekilde ilişki içine giren kişi ve gruplar bu evrede kendini gösterecektir. Böylece, siyasal düşüncede de bir değişim ve dönüşüm süreci başlar. “Bu döneme en güzel örnek İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin modernleşme/Batılılaşma önerileri, iktidar talepleri ve siyasal düşünce ve hareketleridir.” (Ergül 2009, 12)

Dördüncü ve son evrede ise ılımlı bir modernite anlayışından çıkılarak daha sert bir modernite algısının ortaya konulduğu gözlenir. Bu durumu da imparatorluğun dağılıp ulus-devlet sistemine geçmesi tetiklemiş gibi gözükmektedir (Tekeli 2007, 22-25).

Turkish Studies

Tanzimat'tan önceki bu evrede Batılılaşma adına yapılan yeniliklerin temel niteliği; Osmanlı devletinin geleneksel kurumlarını tekrar ayağa kaldırmak yerine, çağdaşlaşma adına Batı'ya yaklaşma eğilimidir. Berkes'e göre 18. yüzyılda ortaya çıkan bu yaklaşım doğrultusunda iki yeni fikir belirmiştir: "Bunların biri, devlet gücünü modern yöntemlere göre yetiştirilmiş bir ordu ile desteklemek; öteki bunun gerçekleşmesi için teknolojik ve ekonomik kalkınmanın zorunlu olduğu" (Berkes 1988, 69)dur.

Bütün bu gelişmelere zıt olarak Osmanlı'da başlangıçtan beri toplumun geleneksel kesimleri Batılılaşma ve ıslahata karşı çıkmışlardır. Zaman zaman isyanlar çıkararak yapılan yenilikleri ortadan kaldırmışlar, ulema sınıfı ve yeniçeriler bu direnişte başrolü oynamışlardır. Bu bağlamda 18. yüzyılın ıslahat hareketleri bireyseldir, yukarıdan aşağıyadır, kısımidir. Ancak bütün bunlara rağmen İkinci Mahmut devri, mecburi kültür değişmelerinin başlangıcı olarak görülür. Osmanlı devletinde çok hızlı bir Batılılaşma hareketi ile askeri gücün siyasi güce boyun eğmesi bu dönemde gerçekleşmeye başlamıştır (Tunaya 1985, 238; Köker 1995, 127; Lewis 1993, 99-102).

Bu dönemde yapılan yenilikler ve açılan kurumlar oldukça fazladır. Yeni eğitim kurumu olarak açılan Rüştiye, Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Tıbbiye-i Harbiye, Mızıka-i Hümayun; devlet teşkilatındaki önemli bir yapılanma olan tercüme odası, Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye, Dar-ı Şura-yı Asker; Batı tipi ilk bakanlar kurulu olan Heyet-i Vükela; ilk genel nüfus sayımı; posta ve itfaiye örgütleri bu yeniliklerden birkaçıdır. Bununla beraber kültür hayatımızda önemli bir başlangıç niteliğindeki ilk resmi gazete *Takvim-i Vekayi* de bu evrede çıkarılmıştır (Özer 2005, 17).

Ayrıca konumuzun gereği olarak önem arz eden konser ve baloların düzenlenmesi, padişahın resmi ziyaretlerde şarap içilmesine izin vermesi, Batılı usulde giyinme, Fransızca öğrenme, davetler düzenleme, opera-bale gösterilerine katılma, Batı müziği ve yeni askeri müziği dinleme gibi alışkanlıklar yavaş yavaş saray ve çevresine yerleşmeye başlamıştır. Yabancılarla sıkı temasta bulunulması, ilk buharlı geminin satın alınması dönemin yenilikleri arasındadır.

Devlet girişimiyle başlatılan bu değişim ve dönüşümün yanında ev döşemesi ve kullanılan eşyada, fertlerin genel olarak yaşayış tarzında Avrupa'yı taklit çabaları da görülmüş, bu bağlamda gündelik hayatta Batı'nın izleri görülmeye başlanmıştır.

Batılılaşma hareketlerinin topluma benimsetilmesinde en önemli rollerden birini basın üstlenmiştir. Bu doğrultuda, Osmanlı ülkesinde ilk yerli gazete Kahire'de Mehmet Ali Paşa tarafından 1829 yılında çıkarılmıştır. Bunu örnek alan padişah 1831'de *Takvim-i Vekayi*'nin çıkmasını sağlamış ve bu süreli yayın Fransızca olarak da basılmıştır. Bunu, 1840'ta *Ceride-i Havadis* ve ardından diğer yayın organları takip etmiştir (Özcan 1995, 13-39; Kuran 1995, 107-111).

Yine bu evrede yayımlanan Tanzimat Fermanı, Osmanlı'daki değişimin halka ve dünya kamuoyuna duyurulması olarak okunabilir. Bu dönemde toplumsal yaşam adına oldukça farklı bir evreye girildiği gözlenir. Batılılaşma düşüncesi ekonomi ve düşünce hayatımızda yeteri kadar dikkate alınamamasına rağmen adab-ı muaşeret kuralları ve bir kısım modayla sınırlı kalmıştır. Giyim kuşam, kullanılan eşyalar, gidilen sosyal mekânlar ve daha pek çok alanda Avrupa modalarına tabi olunması, Osmanlı'nın ileride zafiyet olarak adlandırılacak bir evreye girdiğinin en önemli göstergesidir.

Bununla birlikte Tanzimat, Batılılaşmanın özellikle sanat ve edebiyatta ön plana çıktığı bir dönem olmayı başarmıştır. Şiir dışında hemen hiçbir edebî alanda geçmişi olmayan Osmanlı insanı, roman, hikâye, tiyatro gibi Batılı türlerle bu dönemde tanışmış, resim, çok sesli müzik ve baleyi de ilk defa anlamaya gayret etmiştir (Barbarosoğlu 1995, 111; Çadırcı 1985, 97-104; Duran 2007, 7-23; Ergül 2009, 15-18).

Turkish Studies

Bulduğu Tanzimat aralığından sosyal hayat ve edebiyata sızan Batılılaşma, Servet-i Fünun evresine gelindiğinde kendine önemli bir yer bulmuştur zaten. Tanzimat'ın ilk dönem sanatçıları 1879'dan sonra ölmüş, hayatta olanlar ise susmuş ya da susturulmuştur. Dolayısıyla yeni bir edebi topluluğun ortaya çıkması için ortam oldukça uygundur. Şartların zaten hemen hemen hazır olduğu bu atmosferde, 1890'dan sonra birtakım yeni dergiler yayımlanmaya başlar.

1891'de yayın hayatına adım atan *Servet-i Fünun* dergisi etrafında toplanmaya başlayan genç sanatçılar, o döneme kadar ülkeye yenilik adıyla giren zaten sınırlı sayıdaki örnekleri büyük bir iştahla okurlar. Servet-i Fünun sanatçıları yetiştikleri okullarda sadece Fransızcaya eğilirken bir yandan da eski edebiyatın temel taşı olan Arapça ve Farsçayı ihmal etmişlerdir.

Bu bağlamda zaten yabancı dil bilen Servet-i Fünuncuların Batı'ya yönelmeleri ve onunla karşılaşmaları çok kolay olmuştur. Bu durumda da dönem sanatçıları sorgulamaya ihtiyaç duymadan, Batılılaşırken geleneğe dair çoğu şeyi de kendilerinden uzaklaştırmaya başlamıştır.

Bu uzaklaştırma öncelikle edebiyat sahasında kendini gösterecektir. Tanzimatçıların romantik ve klasiklere olan yakınlığının aksine Servet-i Fünuncuların parnasyenleri ve sembolistleri bilmesi, bu dilin yardımıyla Alman, İngiliz, Rus, İtalyan edebiyatları hakkında da fikir sahibi olmaları dikkate değerdir. Bu yaklaşımlar doğrultusunda birçok yeni hayal, tamlama kullanan dönem sanatçıları aynı zamanda sözlüklerden yeni yeni Arapça, Farsça kelimeler bulup çıkardılar. Böylece konuşma dilinden uzak bir söz dağarcığı kuruldu.

Edebî bağlamdaki bu gelişmelerin yanında İstanbul'un özellikle zengin kesimlerinde Batılı yaşam tarzı, her yönüyle benimsenmişti. Zengin aileler çocuklarına Fransız mürebbiyeler tutuyor, küçük yaşlarda Fransızca öğretiyorlardı. Batı mimarisine uygun büyük konaklar, deniz kıyısında yalılar yaptırılıyor, bu binaların içleri Batı zevkine ve hayat tarzına uygun biçimde düzenleniyordu.

Tanzimat döneminde söz hakkı olmayan, geri planda kalan kadın öne çıkıyor; dışa dönük, aydın, yabancı dil bilen, piyano çalan bir kimliğe bürünüyor. Buna karşılık özellikle romanlarda zayıf karakterli, silik bir kişiliği olan erkek portreleri dikkati çekiyordu. Toplum kadını daha modern bir şekilde önceleyen, erkeği eleştiren bir tavra bürünmeye başlar bu evrede.

Buna ek olarak Servet-i Fünun döneminde II. Abdülhamit'in sanatçılar üzerinde de uygulanan siyasi baskısı duygu ve düşüncelerin özgür biçimde aktarılamamasına sebep olur. Düşüncelerini özgürce ifade edemeyen sanatçılar, karamsar bir ruh hali ile kendi içlerine kapanırlar. Baskıdan bunaldıkları için Türkiye'den kaçmayı bile düşünmüşler, bu mümkün olmayınca iyice kendi kabuklarına çekilmişlerdir. Bu doğrultuda da sıkıntılı, karamsar, hayattan beklentisi olmayan bir ruh halini eserlerine yansıtılmışlardır.

Ancak Servet-i Fünun neslinin içinde bulunduğu bu bedbinliği sadece istibdada bağlamak çok da doğru değildir aslında. Fransız edebiyatını her yönüyle örnek alan sanatçılarımız, onlardaki melankolik duyguları da birebir sanatlarına taşımışlardır. Yani dönem edebiyatının bunalımı biraz da Batıdan gelmektedir.

Neslin, toplum meselelerinden uzak, bireysel bir edebiyat oluşturmasıyla ortaya çıkan edebiyata "salon edebiyatı" ve "yüksek zümre edebiyatı" gibi adlar verilmiştir. Eserlerinde hayallerindeki Batılı yaşam tarzına uygun ortamları, konuları, dramaları, kahramanları anlatan bu sanatçılar, aşırı bireysellikten kaynaklanan konu darlığı içine düşmüşlerdir. Zira eğitim düzeyi ne olursa olsun sanatın sahibi ve koruyucusu halktır. Servet-i Fünuncular Batılılaşmak isterken kendi özünden uzaklaştıkları ve Batıyı tam olarak sindiremedikleri için tutunamamış ve yerini daha halka inen bir evreye bırakmak zorunda kalmıştır.

Şu halde denilebilir ki Tanzimat'ın aralık bıraktığı kapıdan Batı'yı bütünüyle içeriye alan Servet-i Fünuncular, bu yolla edebiyatın arkını farklı bir kanala çevirmiş oldular. Bu doğrultuda

Turkish Studies

Tanzimat daha Doğulu, Servet-i Fünun ise Batılı bir görünüm arz etti. Bu durum sanatçıların eserlerine yansımanın yanında öncelikle kişilik ve kimliklerinde kendini gösterdi. Ve ortaya kafası karışmış aydın ile Batılı olmaya çalışan aydın tipi çıktı. Bu iki sınıf kendilerince bir gelecek nesil hayali yaşattı.

Bu bağlamda daha Doğulu olan Muallim Naci ile Batılı Tefik Fikret'in çocuk algısına bakmak aynı geleceğin iki farklı cepheden nasıl çizildiğini ve nasıl ortaya çıkması gerektiğini görmek adına anlamlı olacaktır. Aşağıda Muallim Naci'nin *Ömer'in Çocukluğu* eseri ile Fikret'in *Şermin*'i esas alınarak Batılılaşma bağlamında bir mukayeseye gidilecektir.

II. Batılılaşma Evresinde İki Çocuk: Ömer ve Şermin

Şermin, Tefik Fikret'in temelde yeni eğitim sistemini anlatabilmek için çocuk hakkındaki görüş ve düşüncelerini dile getirdiği bir eserdir. Okullarda tek tip insan yetiştirilmesine karşı çıkan Fikret, çocuklar için yeteri kadar eser yazılmadığı bir dönemde bu kitabı ile eğitime ve çocuklara önemli bir destek sağlamıştır. Satı Bey'in, küçük çocuklar için açtığı okula "Yuva" ismini veren şair, buradaki minik çocuklara *Şermin*'i armağan etmiştir.

Şermin'de Fikret'in Türkçeyi, çocuklarla aynı ruh ve heyecan içinde, oyun oynar gibi kullandığını söyleyen Ertaylan, "Öyle bir oyun ki, Fikret vatan, millet ve insanlık sevgisini samimi ve içten bir dille öğretir bu oyunda" (Tefik Fikret 1984, 190)¹ diye devam edecektir.

Küçük manzumelerden meydana gelen *Şermin*, açık, anlaşılır, samimi ve sıcak bir dille kaleme alınmıştır. Genel olarak ibretli hikâye ve ince esprilerle kurgulanan eserde olaylar, Şermin adındaki küçük bir kızın ağzından aktarılır. Metin, çocukların anlayabileceği bir dil ve vezin ile yazılmış, hece ve vezninin kolaylığı ve akıcılığı şiirlerde kendini hissettirmiştir. Çocukların etrafında gelişen olaylardan yola çıkarak doğru ile yanlış ayırma becerilerini ortaya çıkaran manzumelerde, daha çok Şermin'in akılcı yönüne vurgu yapılır.

Fikret, bu eserde bir çocuk tipinin profilini çizmenin yanı sıra bazen de çocuklara nasihat etmiştir. Bu nasihatlere ve şairin resmettiği çocuk tipine bakıldığında oldukça Batılı bir algı dikkati çeker. Miniklerin eğitiminden oynadıkları oyunlara ve kurdukları sosyal dünyaya kadar Batılılaşmanın eşliğinde olan ülkenin en minik bireyine sindirilmeye çalışılan yapı kendini gösterir.

Acaroğlu'na göre "dinin eski inançlarından kurtulmuş laik bir dünya görüşü ve hayat anlayışına ermiş, Batının bilim, ahlak yollarını tamamıyla benimsemiş olan Tefik Fikret'in *Şermin* kitabı bu düşünce ve duyguların ışığı altında okunacak müspet bir eserdir." (Ş., s. 196) Ancak esere bu açıdan baktığımızda Batının ahlak algısından çok eğitim sistemine olumlama ve geleneğin olumsuz yanlarının aktarılması dikkati çeker. İleride de değineceğimiz üzere şairin *Şermin*'e vermek istediği ahlak prensibi, sadece başkalarını sevmek ve zavallılara yardım etmek şeklindedir. Bunun da yalnızca Batılılıkla izahı haksızlık olacaktır.

Bu Batı algısının tam da karşısında Muallim Naci'nin sekiz yaşına kadar olan hatıralarını anlattığı eseri *Ömer'in Çocukluğu* (Muallim Naci, 2005: 1-94)²'nu çıkarmak mümkündür. Bu eserde sanatçı, kendi çocukluğunu anlatarak aynı zamanda kafasındaki çocuk tipinin özelliklerini de belirlemiştir.

Naci eserde, eğitimin önemine, ailenin çocuğun eğitiminde üstlendiği role dikkati çekmiştir. Sade, akıcı ve anlaşılır bir dille kaleme alınan ve küçük hatıralardan meydana gelen bu kitap, okuyucularına pek çok mesaj vermektedir.

¹ Eserden bundan sonra yapılacak olan alıntılarda sadece (Ş.) kısaltması ile sayfa numarası kullanılacaktır.

² Eserden bundan sonra yapılacak olan alıntılarda sadece (Ö.Ç.) kısaltması ile sayfa numarası kullanılacaktır.

Ömer'in Çocukluğu'nda daha çok klasik eğitim, sosyal hayatta babanın üstlendiği ataerkil rol bütün çıplaklığıyla gözler önüne serilmiş, Batılılaşmanın eşliğindeki bir ülkede kendisine dayatılan sistemi anlamaya çalışan çocuk tipi, Ömer kimliğinde hayat bulmuştur. Özellikle Ömer'in babası Saraç Ali Efendi, annesi Fatma Zehra Hanım, ağabeyi Mehmet Salim ve mektepteki hocası Doğunun vücut bulmuş şekli olarak bu anı kitabında ele alınırken, Muallim Naci'nin Batı ile Doğu arasında kalmışlığına gönderme yapılmaktadır.

Süleyman Nesip'in *Servet-i Fünun* dergisinden "Edebiyat-ı hazıraya itiraz edenler üç sınıfa ayrılırlar ki birinci sınıfı edebiyat-ı atike mustahlifleri, ikinci sınıfı devr-i inhitat bekayası, üçüncü sınıfı da mutavassıtın teşkil ederler. İki evvelki sınıfta bulunanlar geçmiş bir zamana iddia-yı nispet ettikleri cihetle sözlerinin hiçbir ehemmiyeti olamaz. Ancak mutavassıtın dediğimiz zevat ki devr-i inhitat ile şimdi ki devr-i teceddüt arasında kalmak isteyenlerdir, bunlara acımamak ve edebiyat-ı hazıraya ettikleri hücumattan dolayı teessüf etmemek elimden gelmez." (Süleyman Nesip 1314, 146) diyerek sitem ettiği "mutavassıtın" yani arada kalmış nesilden olan Muallim Naci'nin bu karasızlığının temellerini biraz da çocukluğunda aramak yerinde olacaktır.

Bu bağlamda aşağıdaki başlıklar çerçevesinde Tevfik Fikret'in Batılı algısı ile ortaya koyduğu çocuk tipi Şermin ile Muallim Naci'nin Doğulu olmaktan sıyrılamamış çocukluğu Ömer, dönemin Doğu Batı sentezini yapabilme adına mukayese edilecektir:

1. Eğitim Anlayışı ve Okul Algısı

Nesillerin aile ortamında yetişmeleri yadsınamayacak bir gerçektir. Bu açıdan Tanzimat döneminde aile algısını iyi bilen Tevfik Fikret, okulu ve eğitimi Batılılaşma adına yegâne mekân olarak görür. Muallim Naci de dâhil olmak üzere o zamana kadar neredeyse bütün çocukların ailesinden aldığı terbiye ve kültür daha Doğuludur. Bunun farkında olan Fikret, okulu bir yuva olarak görür ve bunun öncelikle şefkat kaynağı olduğunu belirtir. Tıpkı bir anne gibi şefkat saçan bu yuvalar aslında irfanın ve marifetin kaynağıdır:

"Yuva şefkat yuvasıdır,
Ninelerdir onu yapan;
Fakat yavrum, senin yuvan
Bir marifet yuvasıdır;
Bunu ancak irfan yapar,
Bunun ayrı değeri var." (Ş., s. 129)

Bu değere haiz olan okullar aynı zamanda fikirlerin oluşmasını sağlayacak, çocuklar bu yolla faydalı bilgilere zahmetsizce, eğlenerek ulaşabileceklerdir. Bu doğrultuda okulun yeni bir formunu çizen Fikret, medrese eğitimindeki katı kurallara karşılık yeni eğitim kurumlarının daha eğlenceli ve zahmetsiz yerler olduğunu özellikle vurgular:

"Sev yuvanı; orda sen
Kardeşlerinle koşarak,
Ötüşerek, oynaşarak,
Öğrenirsin -öğrenmeden
Nedir zahmet, nedir keder,
Faideli birçok bilgiler
Haydi, yuvana, yavrucak;

Turkish Studies

O marifet yuvasıdır,
Ve fazilet yuvasıdır.
Orda fikrin uyanacak;
Orda kanat açacaksın,
Yükseklere uçacaksın!” (Ş., s. 129)

Şermin tipi oldukça idealize edilmiş bir figürdür. Eser boyunca yanlış yapmayan bu çocuk için okul vazgeçilmezdir. Çünkü şair bilmektedir ki cehalet kırılmadan Batılılaşma adına yol kat edilemeyecektir. Bunu da Şermin’e “Neyi çok sevdiği” sorusunun cevabı olarak “okul” dedirterek yapacaktır. Genel olarak çocuklar şekerlerini, oyuncaklarını, annesini, babasını sevebilir. Ancak Şermin ısrarla bu soruya “okul” cevabını verir. Bunun Şermin’de çizilen çocuk tipinin ideal yönlerinden biri olduğunu söylemek mümkündür:

“Ninem sordu: - Şermin, kimi
Çok seversin? -Oo, ninemi
-Başka? -Babam şüphesiz,
-Daha? -İzin verirseniz
Sayayım: Mahallebimi,
Sütlacımı, şekerimi,
Hep şekerlemelerimi;
Biraz da gevrek severim...
Fakat en çok mektebimi,
Mektebimi pek severim.” (Ş., s. 137)

Şermin’in en çok okulu sevme algısının altını boş bırakmayan şair bunun sebebi olarak orada yeni şeyler öğrenmesini gösterir. Bu bağlamda “âlî bina” olarak nitelendirilen bu yerler, dünyada gerçekleşen yeni olayları çocuklara öğretir. Örneğin “Yeni Dünya” adı verilen Amerika ve Avustralya kıtalarının varlığını Şermin, okulda öğrenmiştir. Fikret’in Şermin’e “Eski ve Yeni Dünya”yı anlatması oldukça manidardır. “Yeni Dünya”, Avrasya ve Afrika dışında kalan ana karaları ifade eden terimken çoğunlukla Amerika ana karasını belirtmek için kullanılmaktadır. İlk defa 15. yüzyılın sonlarında Avrupalılar tarafından tercih edilen bu kavram, dünyanın yalnızca Avrupa, Asya ve Afrika’dan (Eski Dünya) meydana geldiği düşüncesini ortadan kaldırmıştır. “Eski Dünya, Yeni Dünya, bütün akvâm-ı beşer,” diyerek aynı algıya farklı bir gönderme yapan Mehmet Akif Ersoy da dünya üzerinde yaşanan derin kırılmayı ifade etmektedir. Şair de küçük Şermin’e artık dünyanın değişmekte olduğunu, eski düzenin yerini yeni bir dengenin aldığını, bu ayrımın farkında olması gerektiği bilgisini vermektedir. Bu Yeni Dünya’nın öğrenileceği yegâne yer de okuldur:

“Âlî bina!
Neler öğretir o bana.
Tam bir hafta oluyor ki,
Biliyorum: dünya iki
Ayrı ve büyük parçadır.

Turkish Studies

Avrupa, Asya, Afrika;
 Bunlar eski,
 Evet, bunlar eski dünya;
 Öteki de Amerika
 Ve adalar... Neydi ismi?
 Avustralya değil mi?
 Evet, o: Avustralya;
 Bunlar Yeni Dünya..." (Ş., s. 137-138)

Şermin, yani olması gereken öğrenci tipi, okulu seven ve aynı zamanda çalışkan bir çocuktur. O, her akşam öğretmeni daha konuyu anlatmadan çalışarak gider, okulda dikkatli dinler, iyice öğrendiği, ezberlediği şeyleri unutmaz. Şu halde Fikret'in ideal çocuğu okulu öncelikli meselesi haline getirir ve dikkatli, zeki bir yapıya sahiptir:

"Kitabımı dünden beri
 Karıştırdım ve öğrendim
 Birkaç büyük deniz... Elbet
 Hocamız bugün onlardan
 Bize bahsedecek ve ben
 Sayacağım ezberimden:
 (...)
 Bilirim; ezberlediğim
 Hafızamdan çıkmaz; çıkar
 Fakat onlar dikkatsizce
 Öğrendiğim şeylerdir hep." (Ş., s. 139)

Öğrenmeye bu kadar istekli olan Şermin, okulda duyduklarını akşam evde tekrar eden iddialı bir çocuktur. Sorulan soruları bilemediği takdirde çok sevdiği muhalebisini vermeyi bile göze almaktadır. Ve okulun kendisine yeteceğini düşünmektedir. Bir çocuğun en çok sevebileceği bir tatlıdan, okulu için vazgeçebilmesi, şairin eğitimi yüceltmesi ve çocukları da bu doğrultuda yönlendirmesi anlamını taşımaktadır. Şermin'in öğrenme konusunda bu kadar iddialı oluşunun, okulunu hiçbir şeye değişmemesinin ona ideal bir çocuk özelliği kattığını söylemek mümkündür:

"Bugün ders alırım, gece
 Hazırlarım yarın mektepte
 Dinleyin, bilmiyorsam
 Eğer hepsini tastamam,
 Sizin olsun mahallebim...
 Bana yetişir mektebim." (Ş., s. 139)

Bununla birlikte yeni eğitim sisteminde el işi derslerinin olduğu ve kız-erkek ayrımı gözetmeden bütün çocukların bu derslere girdiğini Şermin'den öğreniriz. Hatta çocuk bu

Turkish Studies

aktivitelerden oldukça memnundur. Temelde Fikret'in üzerinde durmaya çalıştığı şey, kadının da çalışma hayatına katılımının hazırlığı olabilir. Zira Şermin, öğretmeniyle birlikte okulda marangozluk yapan, çalışan, üretken bir çocuktur. Beş gün boyunca süren marangozluk macerasında çalışmayı ve iş aletlerini çok sevmiştir. Bu bağlamda şairin eserine figür olarak bir kız çocuğunu seçmesi de dikkate alınması gereken bir husustur. Batılılaşmanın temelinde erkekle birlikte kadının da modernize edilmesi önem taşır. Zira geleceğin Batılı neslini ancak modern bir anne yetiştirecektir. Bunun bilincinde olan Fikret de kızların eğitilmesi meselesinin üzerinde durur. Kahramanını bir kız çocuk yapması da bu açıdan bir katkıdır, denilebilir:

“Marangozum ben beş gündür...

Çalışan her işi görür;

İnsan için sanat çöktür,

Yapılmayacak iş yoktur.

Elim işler, işim ürer.” (Ş., s. 166)

Fikret'in aslında burada ortaya koyduğu şey modern eğitim sisteminin temelinde duran “yaşayarak öğretme modeli”dir. John Dewey'in yaparak öğrenme (learning by doing) adı altında belirlediği yönetime göre okulda öğrenci faal olmalıdır. Öğretim, hareket ederek, çalışarak öğrenme ilkesine göre düzenlenmelidir. (Ergül 2009, 100)

Öğretimde çocuğun ilgileri ve kendiliğinden faaliyeti ilkesine dayanan Adolf Ferrière, aktif okul (l'école active) tasarısında elişine dayalı eğitim-öğretimi savunmuş; buna göre düzenlenecek sistemin hem beden ve zihni geliştireceğini hem de çocukları ahlâkî ve sosyal yönden yükselteceğini söylemiştir. (<http://www.egitim.aku.edu.tr>, 22.12.2012)

Buna paralel olarak şairin Âşîyan'daki evinin yakınlarında bulunan Berlin Sefiri Galip Bey'in kızı Behin Hanım'ın müdür olduğu Güzin Hanım'a ait olan modern bir okul (Uysal 1973, 10) için yazdığı “Hasbihal” adlı manzume, onun eski ile yeni mektep algısını en canlı mukayese ettiği şiirdir. Fikret'in penceresinden bu okulu seyrederken daldığı hülyalar pek de iç açıcı değildir. O, kendi çocukluğuna dönünce daha çok:

“Birçok zehir hatıralar;

O mezarın çıyanları,

Akrepleri, yılanları” (Ş., s. 161) aklına gelecektir. Zira Fikret, vaktiyle okumak için ne sıkıntılar çekmiştir. Bugün tahta, rahle ve mükemmel hocalardan eğitim alan çocukların aksine o, “hasırlarda sürün”müş, evine “cahil” dönmüştür. (Ş., s. 162) Buradan anlaşılıyor ki Fikret için hasırlarda diz çökerek alınan medrese eğitimi, gerçek anlamda bir eğitim faaliyeti değildir ki onun nesli hep cahil kalmıştır.

Fikret'in bu Batılı mektep profilinin karşısına Muallim Naci'nin bizzat kendi çocukluğu çıkmaktadır. Aslına bakılırsa Naci'nin bile isteye çizdiği bir ideal çocuk tipi görülmesi de o, *Ömer'in Çocukluğu* adlı eserinde kendi anılarından yola çıkarak gelenek üzerinden takıldığı ve rahatsız olduğu hususları dile getirir.

Ömer, saraç ustası olan Ali Efendi ile aslen Varnalı olan Fatma Zehra Hanım'ın iki oğlundan küçük olanıdır. Ömer, “orta boylu, geniş omuzlu, sağlıklı ve sağlam yapılı, büyücek başlı, genişçe toparlak yüzlü, kalınca karakaşlı, ela gözlü, ince kara bıyıklı, beyaz tenli, heybetli ve vakur görünümlü” (Ö. Ç., s. 14) diye tarif ettiği babasını sekiz yaşında kaybetmiştir.

Erken yaşta kaybedilen bu baba, daha çok iyi bir İslam terbiyesi almış, kimseye kötülük etmeyen, doğru, mert bir adam olarak anımsanmaktadır. Ancak bu iyi yürekli adamın kızdığı

Turkish Studies

yegâne şeylerden biri İslami terbiyeye ve insaniyete yakışmayacak şeylerdir. Bu bağlamda da Şermin'in Batılı okullarının karşısına bu kuralcı babanın tedrici eğitim metodu çıkmaktadır.

Akşamları Ömer'in dersini bizzat kendisi dinleyip onu çalıştıran Ali Efendi, kuralcı yaklaşımının yanında sert bir eğitmen değildir. Örneğin, bir akşam yine Ömer'in dersini dinlerken, Tarık suresini okumakta olan çocuğun sık sık takıldığını görünce her bir kelimeyi yavaş yavaş 7-8 defa tekrar ettirerek okutmaya başlar. Daha sonra da "Aferin oğlum! Daha güzel okumaya gayret et. İnşallah siz benim gibi kalmazsınız. Kuran-ı Kerim'in manasını da güzelce anlarsınız." (Ö. Ç., s. 50-51) diyecektir.

Burada dikkati çeken şey, çocuğun evde Kur'an-ı Kerim ve Arapça eğitimi alması, modern anlamda derslerden eksik kalmasıdır. Ancak bu klasik eğitimin karşısına, ileride kafası karışmış bir portre ile çıkacak olan Ömer, daha o dönemden bazı şeyleri sorgulamaktadır. Mekteplerinde kendisi gibi çocuklara hiç Türkçe ders verilmemesini eleştirir. "Kur'an-ı Kerim'i baştan sona hatmetmiş olduğum halde, Türkçe bir kelime bile okumamıştım." (Ö. Ç., s. 47)

Babasının evde eğitimi ile uğraştığı bu küçük çocuk, 7 yaşında iken Saraçhane'deki "Taş Mektep" olarak da bilinen Fevziye Mektebi'ne gitmeye başlar. Fatih Medresesi'nin Saraçhane'ye bakan girişinin solundaki Taş Mektep, Sultan Abdülaziz'in isteğiyle 1869 yılında Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından Fatih Askeri Rüştiye Mektebi olarak yaptırılmıştır. Burada Kuran'ı baştan sona okuyan Ömer, Fikret'in sevgi ve şefkat yuvası olarak çizdiği okulun aksine burayı hiç sevmez. Muhallebisini bile bırakıp okulu tercih eden Şermin'e karşın Ömer, hocası hakkında şunları söyleyecektir:

"Sabahları bizi, mektep görevlisi kalfa alır, mektebe götürürdü. Boynumda süslü cüz kesesine baktıkça sevinirdim. Mektep, hele Hoca Efendi gözümün önüne geldikçe keyfim kaçardı. Pek korkardım. Nasıl korkmayayım: Hoca efendinin önünde ileriye doğru uzatılmış olan, iki üç arşın uzunluğundaki sopalar, başucunda asılı olan falakalar dehşetliydi. Bu falakaların bir de zincirlişi vardı." (Ö. Ç., s. 36)

Ömer'in çizdiği bu tabloda yer alan örnekler ilerleyen sayfalarda daha da canlı hale gelecektir. Zira bir gün hocası Ömer'i de falakaya yatırır. Küçük çocuk bakar ki "hocanın vurduğu yerde gül bit"memektedir. "... Ayaklarıma üçer değnek vurdu. Vurduğu yerde gül bittiğini görmedim. Fakat herhalde utanç ve acıdan yüzüm gül rengi olmuştur." (Ö. Ç., s. 36)

Ömer'in ağabeyi Mehmet Salim de mektepte hocadan yediği dayaklardan bıkmıştır. Hocanın zayıf öğrencilerden birini ona çalıştırması için verip sonra da çocuk iyi okuyamadığında Mehmet Salim'in omzuna sopayla vurması dayanılmaz bir hal alınca Mehmet, babasına artık öğrenci okutmak istemediğini söylemiştir. Babaları Hoca Efendi ile durumu konuşmaya geldiğinde hocanın "Biz ona kendi iyiliği için öğrenci veriyoruz. Şikâyet mi ediyor? Okudukça zihni açılır. Teşekkür etsin." şeklindeki cevabını oldukça tuhaf bulan Ömer'in sorgulamaları hiç bitmeyecektir: "Ne tuhaf cevap!.. Yüz elli kere 'vav üstün ve' demekle, haklı-haksız sopa yemekle zihin mi açılmış?" (Ö. Ç., s. 47)

Muallim Naci'nin sözünü ettiği bu teknik daha çok medreselerde kullanılan "usul-i tehecci"dir. Bu yöntemde kelimeler harflerin uzun uzun hecelenmesi ile okutulur. 'cim üstün ce, cim esre ci, cim ötre cü' gibi (Akyüz 1994, 177). Daha sonra bu usulün zorluğu anlaşılmış ve "usul-i cedit" benimsenmiştir. İlk Türk aydınlanma hareketi olan "Ceditçilik" adı verilen reform hareketi, XIX. yüzyılın ikinci yarısının başlarında dil, eğitim-öğretim ve dinle ilgili alanlarda bir yenileşme hareketi olarak başlamıştır. Bu reform genelde Rusya'daki Türk halklarında meydana gelen iktisadi değişikliklerin sonucunda ve bunların etkisi ile canlanan bir uyanış, yenilik hareketidir. Daha sonra "Usul-i Cedit" hareketi Türk dünyasının tümüne yayılma yolları aramıştır.

Turkish Studies

Özellikle eğitim alanında daha kolay olan harflerin seslerine dayanarak kelimelerin doğrudan doğruya okunması yöntemine geçilmiştir (Devlet 1990, 9).

Ağabeyinin yaşadığı bu olaylar ve sık sık Mehmet Salim'in "Bu nasıl şey Allah aşkına! Biz buraya okumaya mı geliyoruz yoksa dayak yemeğe mi? Ya Rabbim sen bilirsin." (Ö. Ç., s. 46) şeklindeki sözleri Ömer'i gün geçtikçe okuldan soğutmaktadır. Hatta bir keresinde okuldan kaçar. (Ergül 2009, 158-160)

Mektepte kendisine Türkçe öğretilmeyen Ömer, ağabeyinin yardımıyla evde *İlmihal* ve *Birgivi Risalesi* okur. Onun için ağabeyi kendisinin asıl hocasıdır. (Ö. Ç., s. 47) Türkçe öğrendikten sonra evde bulunduğu Türkçe kitapları okumaya başlayan Ömer, bir gün İbrahim Ethem Hazretleri ile oğlunun hikâyesini bulur. Bu hikâyenin uzun süre etkisinden kurtulamayan küçük çocuk Türkçeden aldığı hazdan vazgeçemeyecektir. (Ö. Ç., s. 49)

Muallim Naci'nin bu medrese eğitiminde çektiği sıkıntılar ve özellikle yediği dayaklar noktasında Şermin çok daha farklı bir yerde durmaktadır. Fikret bu yeni eğitim sistemini anlatırken eski ile kıyaslayacak ve yeninin güzelliklerini gözler önüne sermeye çalışacaktır. Bu bağlamda "Şemin'in Elifbası" ile "Ezan" manzumeleri dikkate değerdir.

1928'de geçilen Latin alfabesine kadar elbette ülkemizde Arap alfabesi kullanılmaktadır. Fikret, bu alfabe ile Şermin'i buluşturacaktır. Ancak küçük kız Ömer'den farklı olarak oldukça şefkatli bir ortamda bu harfleri öğrenir.

"-Elifbanı oku cicim.

-Elif, be, pe, te, se, cim, çim,

Ha, hı, dal, zel, sin... yok, zel, rı,

Ze, je, sin, şın, sat, dat, tı, zı." (Ş., s. 131)

Şermin'in öğrendiği harflere bakıldığında Arapçada olmayan "pe, çim, je" dikkati çeker. O halde bir kelime Türkçe okumaya hasret Ömer'in aksine Şermin, dadısının dizinde ve mektepte Türkçe bir eğitim almaktadır. Daha Latin alfabesine geçilmediği için Arap harfleri ile Türkçe dersler verilmektedir.

Şermin'in dini yönünden pek de bahsedilmeyen eserde, "Ezan" adlı manzumeden bunun sebebi anlaşılır. Küçük çocuk dine karşı mesafeli durmaktadır. Oysa Şermin tamamen dini bilgilerden yoksun yetiştirilmiş bir çocuk değildir. "Allahümme Sallileri" ezberinden bilen küçük kızın, din ile ilişkisi dedesi ile camiye gitmesi şeklinde karşımıza çıkar:

"Bana babam her ne zaman

Böyle şeyler sorarsa çok,

İçerimde bir soğukluk

Hissederim, bütün kanım

Damarımda donar birden.

(...)

-Camide hiç uyunur mu?

Dedi babam, dargın dargın.

Anlatamam o korkumu;

(...)

Turkish Studies

Çünkü tokat

Mini minicikten beri

Hiç de hoşuma gitmez. Çat!

İşte indi... Of, yanağım!” (Ş., s. 174)

Fikret’in burada din mevzuu ile tokat meselesini birlikte anması boşuna değildir. Geleneksel eğitim anlayışında yer bulan dayak algısını şairin burada Şermin’in babası aracılığıyla gündeme getirmesi modern eğitimin bu durumu onaylamadığını anlatabilmek içindir.

Genel olarak bakıldığında bir dini mesele hakkında cevap veremediği için dayak yiyen bir çocuğun dinden uzaklaşması, hatta babasına küsmesi tavrı beklenir. Ancak Şermin babasına küsmez, aksine “onun gibi baba var mı?” diyerek onu yüceltir. Ancak Şermin dine küsmüştür. Çünkü tokat yemesine sebep dindir, belki biraz da bu yüzden “dargın ses” kulağında ezan okuyacaktır:

“Diyordum, beybabam şimdi

‘Ezan nedir?’ diye tekrar

Gelip dikilirse... Haydi

Sen de!.. Dedim, bu ne kadar

Korku? Baban canavar mı?

Onun gibi baba var mı?

Fakat tokat yanağımda

Sızlıyordu; o gün bugün

O dargın ses kulağımda

Ezan okur; (...)” (Ş., s. 175)

Batılı bir yaklaşım ile geleneksel eğitim metotlarını direkt eleştirmekten kaçınmasına rağmen dolaylı göndermelerle yeni eğitim sistemini yücelten Tevfik Fikret’e karşılık, sadece çocukluğunda yaşadığı olaylardan hareket eden ve medrese eğitimine doğal olarak mesafeli hale gelen Muallim Naci, temelde Doğu ile Batı mukayesesinin en belirgin örneklerinden birini verirler.

Şu halde Servet-i Fünun döneminin Batılı şairi Fikret’in ideal çocuk tipi Şermin, yeni eğitim sistemi ile daha mutlu, kendine güvenen, çalışkan bir kız iken Doğu ve Batı arasında kalan Muallim Naci’nin Ömer’i medrese sisteminin altında ezilen, okuldan nefret eden, sık sık oradan kaçan bir algı ile karşımıza çıkmaktadır. Bu da Batılılaşma arifesindeki bir toplumun durduğu yeri görmemiz adına oldukça önemlidir.

2. Yaşam Tarzı

Tevfik Fikret’in ve Muallim Naci’nin Batılılaşma durağındaki önemli meselelerinden biri de çocukların yaşam şeklidir. Net olarak birinde Batılı standartlara uydurulmaya çalışılan hayat koşulları, diğerinde kendiliğinden geleneksel formlara bürünür. Bu iki durum içinde bulunan çocuklardan biri mutluyken diğeri çeşitli sıkıntılar çekmektedir. Fikret’in bile isteye Batıyı yücelttiği düşünülebilir; ancak Naci’nin kendi anılarını kaleme aldığı hesaba katılırsa o halde geleneksel yaşam şekli Ömer’in zaten en başından beri rahatsız olduğu bir durumdur.

Şermin’e bu bağlamda bakılacak olursa Servet-i Fünun’un hayranlıkla ve iştahla uygulamaya çalıştığı Batılı yaşam algısı dikkatimizi çeker. Özellikle bu dönemde Batı karşısında

hissedilen eziklik ya da hayranlık duygusu, öyle bir noktaya varır ki Tanzimatçıların Batı medeniyeti karşısında koymuş olduğu sınırlar, bu edebiyatta ortadan kalkar. Şiire gelmeden önce daha direkt olarak romanlarda kahramanlar, Batı kültür ve yaşayışını öğrenme, benimseme ve yayma çabası içine girerler. Çünkü onların kendilerine örnek aldıkları tek model, Avrupa'dır. Bu nedenle roman kişileri, Batılı bir eğitim alırlar. Yabancı dil bilirler. Batı edebiyatını ve kültürünü yabancı eserlerden ve basından takip ederler. Batılı yaşam tarzının öne çıktığı eğlence yerlerine, tiyatro, lokanta gibi mekânlara takılırlar. Batılılar gibi kılık kıyafetlerine, ev dekorasyonuna, moda, estetiğe önem verirler. Batı zihniyetine sahip olmaya çalışırlar. Mürebbiye, piyano gibi unsurlar, Batılı yaşamı tamamlar (Kavcar 1985, 108, 259-280).

Bunlardan ilk dikkati çeken ise lala, dadı, bacı ya da mürebbiyedir. Aslına bakılırsa mürebbiye dışındaki kişilerin çocukların eğitiminde bir rolleri yoktur. Asıl görevleri evin günlük işlerini yapmaktır. Ev işlerinin, alışverişin yanı sıra çocukların yıkanma, giyinme, gibi ihtiyaçlarını da gideren bu insanların belli bir eğitime sahip olmadıkları kesindir. Bu bağlamda çocukların fikir hayatına dair katkıları da bulunmaz.

Buna karşılık mürebbiyeler, çocuğun eğitimi ile birebir ilgilenirler. Hatta “Yabancı mürebbiyeler arasındaki en büyük ortak nokta, kendi milletlerinin dil, terbiye, kültür ve zevklerini Türk çocuklarına aşılamaaktır. Özellikle yabancı dil bakımından çocuklara çok yararlı olduklarını da kabul etmek gerekir. Saydığımız bu sebeplerden dolayı, varlıklı aileler, Avrupalı hayatın etkisiyle, çocuklarına mürebbiye tutarlar. Bu arada, Aşk-ı Memnu'daki Matmazel De Courton gibi, bulunduğu evin çocuklarını gerçekten seven, onlara tam bir annelik eden, onlar için kendini parlayan örnek mürebbiyeler bulunduğunu da belirtmeliyiz. Zaten bu yaşlı Fransız hanımı, üzerinde her bakımdan çok durulan, romanda büyük rolü görülen, etkili ve başarılı bir tiptir. Yazar da bu eseri için, Boğaziçi tipleri ile yabancı mürebbiye tiplerini yaşattığını söyler” (Kavcar 1985, 191).

Servet-i Fünun hareketinin önde gelen şairlerinden olan Fikret de Şermin'de “bacı” kavramına işaret etmiştir. Leyla adındaki, bu zenci dadıya yürekten bağlı olan küçük kız, geceleri onun koynunda uyuyabilmek için akşamı ipe çekmektedir:

“Benim bir siyah bacım var:

Adı Leyla,

Gözü şehla...

...

Bacımı pek seviyorum:

Dilber bacı!

Anber bacı!

Bana şimdi rahat haram,

Bacımın koynunda akşam

Fakat rahatça uyurum.

Adı Leyla

Gözü şehla...

Yatayım akşam olsun da,

Siyah bacımın koynunda.” (Ş., s. 141)

Turkish Studies

Şermin'in ailesinin, bu Batılı tavrına karşılık Ömer'in babası Ali Efendi, sevgi doludur; ancak hiçbir zaman onları şımartmaz. Bu nedenle ev halkı bu otoriter babadan çekinir. Kazancı iyi olduğu halde daha büyük bir eve taşınmaya ve hizmetçi ya da dadı tutmaya yanaşmaz. Bu da onun gelenek ve göreneklerine ne kadar sıkı sıkıya bağlı olduğunu göstermektedir. Hatta bu iyi niyetli adam, pirinç, yağ gibi erzakları toptan alır. Ve bunları, komşular görmesin diye eve gece getirecek kadar hassasiyet sahibidir. (Ö. Ç., s. 15)

Bununla beraber Şermin'in piyano çalan baba ve annesi, keman çalan ağabeyi yine Batılı hayat tarzını sergilemektedir. Hatta Şermin de ağabeyi gibi kemana heveslenmektedir. O dönem için muhtemelen Ömer'in evinde Osmanlı'nın klasik çalgı aletleri (ut, tambur vb.) bulunurken, Şermin'in piyano ve keman ile ilgilenmesi Batılılaşmanın ve alafrangalılığın getirisi olarak okunmalıdır:

“Piyanoyu sever babam:
O da nineciğim gibi.
Piyanodan pek anlamam,
Bana ağabeyim gibi,
Tesir eden keman sesi...
Do, re, mi, fa-fa, sol, la, si.
Onun o latif nağmesi...
Do, re, mi, fa-fa, sol, la, si.
...
Ağabeyim, iyi çalar,
Bana da meşk ettirecek.
Onun birkaç kemani var,
Birini bana verecek
Hepsinin de güzel sesi...” (Ş., s.140)

Bu yaşam tarzı sadece musiki ile değil günlük bazı olaylarda da dikkati çeker. Batılı bir uygulama olan doğum günü kutlama geleneği Şermin'in hayatına o kadar girmiştir ki onun için bu oldukça sıradan bir durumdur. Hatta ablası doğum günü hediyesini unuttuğu için ona sitem bile etmektedir:

“Bugün benim bayram günüm,
Fakat ablama küskünüm;
Gelip demeliydi: -Şermin,
Bir yaş daha aldın, sevin;
(...)
Bir hediye... Ne de güzel!
Mutlak Şehper'dendir. Oh, gel,
Cici şey gel kucağıma,
Sürün biraz dudağıma!

Turkish Studies

Ablam da böyle bir kutu

Veriverse ne olurdu?” (Ş., s. 133)

Daha sonra hediyein arkadaşı Şehper’den değil de ablasından geldiğini anlayınca bu defa arkadaşına kızarak ablasını över. Buradan anlaşılmaktadır ki Şermin, doğum gününü kutlamakta ve çevresinden de unutulmamasını beklemektedir:

“Zaten Şermin’in bayramı

Şehper’in umurunda mı?

Beni ablam sever ancak

Böyle başka kim anacak?

Melek ablacığım benim;

Sen benimsin, ben seninim.” (Ş., s. 134)

Şermin’in bu Batılı yaşam tarzına kıyasla Ömer, çok daha tecrit edilmiş bir çocuktur. Keman, piyano, doğum günü gibi uygulamaları bir yana bırakalım Türkçe ders almak bile bu küçük çocuk için bir lüks gibi görülmektedir. Aslına bakılırsa babası Ali Efendi, kendince bir eğitim metodu uygulamış ve tedrici bir sistemle Ömer’i bilgilendirme yolunu seçmiştir. Tedricilik, eğitimin ilkelerinden biridir. Tedric, bir insanı bir nesneye derece derece, teennî ile vardırarak, yakınlaştırmak anlamındadır (Fersahoğlu 1998, 624).

Bu ilke ile çocuğunun iyi bir dini eğitim almasını sağlayan baba, her cuma akşamı evde Kur’an-ı Kerim okutmuş, iki erkek kardeşin zamanla bunu bir alışkanlık haline getirmesini istemiştir. Bu bağlamda babasının dini ve ahlaki özelliklerini kendine örnek alan Ömer, ilerleyen yaşlarında da tıpkı babasından aldığı öğüt üzere herhangi bir tarikata katılmamıştır. (Ö. Ç., s. 52-54) Bununla birlikte babasının Kur’an’ın anlamının da öğrenilmesi yönündeki tavsiyesi oldukça önemlidir. Böylece okuduğunu anlayan, anlamlandıran ve hayatına da uygulayabilen bir çocuk yetiştirmek isteyen Ali Efendi, aslında medrese eğitimini kendince modernize etmeye çalışmış, taassuptan ısrarla uzak durmuştur. Bu da Muallim Naci’yi Batı’ya yaklaştıracak en önemli nüveler olarak işaretlenmelidir.

Bu açıdan bakıldığında Şermin’in Batı’nın tam da içinde konumlanmaya çalışan kişiliğinin aksine Ömer, geçmişten tamamen kopmamış ancak içinde bulunduğu şartları da eleştiren bir çocuk olarak, Osmanlı’nın Batılılaşma evresinin kararsız grubunu temsil edecek bir örnektir.

3. Batıl İnançlar

Hurâfe, İslam dininin aslında yani Kur’an’da bulunmayan, ancak farklı yollarla sonradan Müslüman hayatına katılan ve dinî inançmış gibi kabul edilen söz, düşünce ve tavırların tümüdür. Olağan davranışları etkilemek ve tabiat düzenini değiştirmek için yapılan büyüler, üfürükçülük, yatırlardan medet ummak, muska ve nazarlıklarla değişim yaratmak gibi örnekleri mevcuttur.

Hurafelerin büyük bir kısmı dinle ilgilidir. Genellikle farkına varılmadan insan hayatını ve doğal yaşamı etkiler. Bu batıl inançların ortaya çıkışı ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Ancak bunlardan en dikkate değerlerinden biri şöyledir:

“Yıldızların vaziyet ve hareketlerinden hükümler çıkarma âdeti, insanlığa Keldânîlerin armağanıdır. Önceleri bir tapınma hissi ile başlayan efsane devri zamanla daha çok yoğunluk kazanmıştır. Halkın başına birer bela olan kâhinler, câhil kitleyi istedikleri gibi kullanmak, zâlim hükümdarları, kendi emirlerine boyun eğdirebilmek için, batıl inançların artmasını bütün şeytanlıklarıyla devam ettirip nüfuzlarını yükseltmişlerdir...”

Turkish Studies

Kâhinlerin nüfuzu o dereceyi bulmuştur ki, savaş ve barış gibi büyük meselelerden, yeme, içme, tıraş olma ve yıkanma gibi basit işlere kadar her şeyi onların uygun görmesiyle yerine getiriliyordu. Kâhinlerin dedikleri halk tarafından büyük bir hürmet, derin bir inanç ile karşılandığından kısa bir süre sonra gelenek hükmünü alıyordu (Günaltay 1332, 297). İşte bu da zamanla hurafelerin çıkmasına sebep olmuştur.

Ancak bunlar elbette Fikret için oldukça Doğulu inanışlardır. Batılı bir çocuğun bunlara inanması mümkün değildir. Başlarda büyüklerinin etkisiyle cadı, dev, şeytan, umacı gibi hayal ürünü şeylerden korkan Şermin, daha sonra bunların hepsinin uydurma olduğunu onlardan kendisine bir zarar gelmeyeceğini anlamıştır.

“Şermin umacıdan korkar
Zannedenler yanılırlar
Hayır, Şermin’de doğrusu
Yoktur umacı korkusu.
Eskiden o da korkarmış,
Onu da korkuturlarmış,
‘Umacı geliyor!’ diye;
Çocuk, aldanır her şeye
Lakin artık yüreğini
Oynatmıyor ne ecinni
Ne cadı, ne dev, ne şeytan;
Çünkü... Çünkü hepsi yalan.” (Ş., s. 135)

Şermin, düşünen, doğruları kendisi bulabilen bir çocuktur. O, umacı gibi hurafelerden korkmayacak, bilim ve mantığın emrettiği doğrularla hayatını kuracak bir algıya sahiptir. Bu nedenle şair onun bu korkularını yenmesi için ilginç bir yöntem bulur. Ağabeyi tam da bilimsel bir mantıkla onun korkularından kurtulmasını sağlar.

Bu deney eğitsel açıdan oldukça önemlidir. Ağabeyi bir kutunun içine yerleştirdiği birkaç tüy ve tel ile önce Şermin’i korkutmuş daha sonra da korktuğu şeyin ne kadar da basit olduğunu kendisinin görmesini sağlamıştır. Bu sayede Şermin, umacı, cadı, dev, konçoloz gibi şeylerin o kutudaki tüy kadar boş ve yalan olduğunu anlamıştır.

“Ağabeyi, bilmem nerden,
Bir gün bir kutu getirir,
Kutuyu Şermin’e verir:
‘Oynat şu mandalı biraz’
Mandalı oynar oynamaz
Kutu çocuğun elinden
Fırlar; korktuğunu gören
Ağabeyi der ki: ‘Şermin,
Seni titreten şu hain,

Turkish Studies

Şu korkunç şey ki, kutudan
Çıkıverdi, bir kuzudan
Koparılmış bir avuç yün,
Biraz kâğıt, biraz da dün
Sana verdiğim tel yok mu?
İşte ondan ibaret... Bu
Seni titretti; çünkü sen,
Yazık böyle boş şeylerden
Titreyecek kadar boşsun!” (Ş., s. 134-135)

Burada şairin hurafelere inanmanın boş olduğunu ve buna inananların da aynı derecede boş bulduklarını vurgulaması dikkate değerdir. Bununla beraber Şermin’in batıl inançlardan uzaklaştırılması için seçilen yöntem de onu akıllı ve düşünen bir çocuk yapmaktadır.

Benzeri bir durumu Ömer’de de görmemize rağmen onun hurafelere inandığı gözlenir. Ömer’in Merkez Efendi Camii Türbesi’nde yaşadığı bir olay onu şaşkınlığa sürükler. Bir gün babasının bir hanım arkadaşıyla türbeye gittiğinde, bu kadının dilekleri gerçekleşsin diye orada bulunan bir kuyuya taş attığını görür. Sonra orada bulunan diğer kadınlar da aynı şeyi tekrarlayınca Ömer hem korkar hem de bu işe bir anlam veremez. (Ö. Ç., s. 63-64)

Aslına bakılırsa Ömer de olaydaki tuhaflığı fark etmiş ancak yüzyıllık bir öğretiyi kaldırıp atmayı doğal olarak becerememiştir. Türbelere gidip çaput bağlama, taş atma, dilek tutma gibi Batıl inançlar eskiden beri -hatta günümüzde bile- canlılığını koruyarak devam etmektedir. Fikret’e göre bunlar insanların boşuna vakit öldürmesine sebep olan gereksiz ve boş şeylerdir. Bu nedenle hele de çocuklar bunlarla uğraşmak yerine çalışmalıdırlar.

Bu bağlamda çocuğa eğitsel açıdan öğütler vermeyi kendine görev addeden şair, ona zamanı iyi değerlendirmenin, vakti boşa geçirmemenin önemini “Ağustos Böceği ile Karınca” manzumesinde hoş bir dille anlatmıştır:

“Karıncayı tanırırsınız:
Mini mini bir hayvandır
Fakat gayet çalışkandır
Gayet tutumludur, yalnız
Pek hodgamdır; bu bir kusur:
Hodgam olan zalim olur...
Bir gün ağustos böceği
Tembel tembel ötüp durmak
Neticesi aç kalarak,
Karıncadan göreceği
Bürudete bakmaz gider,
Bir lokma şey rica eder,

Turkish Studies

(...)

Karınca eğlenir: -Beyim,

Şimdi de rakedin ne var?

Yazın çalan kışın oynar!” (Ş., s. 176-177)

Batıl inançlara tamamıyla karşı olan, bu işlerle uğraşmak yerine çalışmanın gerekli olduğunu savunan Fikret gibi tam olarak anlamlandırılmaması da Ömer’in çocuk ruhu da hurafelere bir mana verememekte; ancak etrafındaki insanların bu inançlara sıkı sıkıya bağlılığını da görmezden gelememektedir. Şu halde Fikret’te açıkça “boş işler” diye nitelendirilen batıl inançlar Ömer tarafından da eleştirilir.

4. Ahlak Algısı

Tevfik Fikret, bir insan olarak aslında her ne yaşamışsa; şair olarak da aynısını aktarmıştır. O, bir insan ve sanatçı olarak öncelikle derin ve uzun bir ruhi tekâmül geçirmiştir. Öncelikle ferdi ıstıraplarını terennüm etmiş, “Coppée taklidi merhamet şiirleriyle başkalarının acılarına tercüman olmuş, aile uzuvları vasıtasıyla duyguları daha geniş bir sahaya intikal eylemiş, 1317 yılından sonra en çok harici tazyikle muhitine karşı şiddetli tavır almış, Meşrutiyet inkılâbından sonra ise, şuurlu içtimai şair hüviyetini kazanmıştır” (Kaplan 1987, 123).

İşte bu duyguların adamı olan Fikret, çocuklar için *Şermin*’i yazmış ve onlara hedef olarak ahlaklı bir nesli işaret etmiştir. Onun ideal çocuğu; tabiatı, güzeli, iyiyi göstermek suretiyle arkadaşlarına örnek olan, onların dertlerini paylaşan, yardımcı olan, acıma duygusuna sahip, vatan hisleri yoğun, birlik ve beraberliğe önem veren, insan sevgisini ruhunda duyan, çalışkan ve zeki bir tiptir.

Şermin’in genelinde bu algı yoğun bir şekilde kendini hissettirir. Ancak şair bazen özellikle ahlaki hususlara örnekleme yoluyla işaret eder. *Şermin*, komşusunun köpeği Arslan için duyduğu acıma hissini en derin örneğini “Arslan” (Ş., s. 169)la gösterirken; çalışmanın en güzel misalini “Ağustos Böceği ile Karınca” (Ş., s. 176-177)da verecektir. Bir kör ile kötürümün yolda karşılaşmaları sonucu aralarında doğan anlaşma ile nasıl mutlu olduklarını şair:

“(…)

İki mihnet birleşince

Bir telli hâsıl olur,

Mihnetliler de kurtulur.” (Ş., s. 79) diyerek aktaracaktır. Tamah etmenin zarar getireceğini iki yolcunun kavgası (Ş., s. 180-181) üzerinden veren Fikret, kardeşçe, kavga etmeden oynamanın önemini “Oldu Bitti” (Ş., s. 182) de anlatmaya çalışacaktır. Buna ek olarak:

“Veli Baba,

Kaba saba

Bir adamdır,

Adam değil, o bir çamdır...” (Ş., s. 183) diye başladığı şiiri,

“(…)

Bir sene gür yağmurlardan

Köyün ortasından akan

Irmak coşmuş; o ark yarmış,

Turkish Studies

Köyü ölümden kurtarmış

Evet, Baba

Kaba saba;

Kalbi fakat

Bütün rikkat, bütün şefkat.” (Ş., s. 186) cümleleriyle bitirerek, kaba görünüşlü bir adamın da iyi olabileceğini, kimseye önyargı ile bakılmaması gerektiğini öğütlemiştir.

Şu halde *Şermin*'de dikkati çeken bu ahlaki algının Batı ile izahı pek de mümkün gözükmemektedir. Yukarıda da kısmen değindiğimiz üzere Acaroğlu'nun tespiti yerinde değildir. Zira Fikret'in *Şermin*'e vermeye çalıştığı bu ahlaki öğretiler yüzyıllardır Doğu'nun ana felsefesi olmuştur. Aynı duyguları bu açıdan Ömer'de de görmek hiç de şaşırtıcı değildir.

Ömer de tıpkı *Şermin* gibi olaylardan ders çıkarma becerisine sahip, akıllı ve zeki bir çocuktur. Örneğin bir defasında şaka olsun diye ninesinin bastonuyla arkadaşının başına vurmuş ve çocuğun başı yarılınca annesi tarafından baston yakılarak cezalandırılmıştır. (Ö. Ç., s. 22) Fakat bu cezayı hak ettiğini düşünen Ömer'in bu durum karşısında üzülmemesi ve adaletin yerini bulduğuna inanması dikkate değerdir.

Yine bir gün arkadaşlarıyla oyun oynarken içlerinden biri, yoldan geçen bir ihtiyara su tabancası ile su fıskırtır. Ömer buna engel olmak istese de iş işten geçmiş, adamcağız ıslanmıştır. Buna çok öfkelenen adam yerden taşlar alıp çocuklara fırlatır. Bu taşlardan biri Ömer'e diğeri de arkadaşına isabet etmiş; ancak asıl suçluya hiçbir şey olmamıştır. Ömer bunun hiç de adil olmadığını söyler. Bunun üzerine o ve arkadaşları suçluyu yakalayıp bir güzel ıslatır. Böylece kendince adaleti tesis eden Ömer, kaçan arkadaşının ardından gülümseyerek bakar. (Ö. Ç., s. 58)

Babasını küçük yaşta kaybeden Ömer, oldukça duygusal ve merhametli bir çocuktur. Varna seyahatinden döndükten sonra bir gün her zaman mahallerinde muhallebi satan amcağı göremez. Merak ederek onu ararken bu adamın yolda dilencilik yaptığını fark eder. Adamın durumuna çok üzülen küçük çocuk, parasızlık çekmelerine rağmen ona sadaka verir. (Ö. Ç., s. 59)

Ömer'in şefkat duygusunu hayvanları çok seviyor olmasından da anlamak mümkündür. Küçük çocuk kedi, kuzu, oğlak, kuş, civciv gibi pek çok hayvan beslemiş, hatta kafeste gözü gibi baktığı küçük ispinoz kuşu öldüğü için ona evlerinin bahçesinde bir mezar bile yapmıştır. (Ö. Ç., s. 23)

Doğulu bir kültüre sahip olan Ali Efendi'den aldığı terbiye ile merhametli, adaletli, çalışkan, sorgulama mekanizmasına sahip, yardımsever, akıllı, sevgi dolu bir profil çizen Ömer'in ahlak algısı ile *Şermin*'inkinin pek de farklı olmadığı görülür. Şu halde ahlaki açıdan bakıldığında istenen genç neslin özellikleri temelde İslam'ın çizdiği prensiplerle örtüşmektedir, denilebilir.

SONUÇ

Tanzimat döneminden itibaren artık daha yüksek sesle dillendirilmeye başlanan Batılılaşma olgusu, temelinde çağdaşlaşma dediğimiz “teknik, teknolojik, prodoktif, rantabl, rasyonel gibi ilk bakışta herhangi bir manevi değer ifade etmeyen nispeten nötr ve daha çok maddi gelişmelere yönelik” bir anlam taşıyan algının bazı yönleriyle uzağındadır. Zira “Batılılaşma” bunlara ek olarak bünyesinde bir toplumun sosyal hayatından başlayarak, kültürel yaşamını, eğitim sistemini, ahlaki yapısını, dini öğretilerini etkileyebilen bir yapı barındırır. O halde Tanzimat'la başlayan süreç için “çağdaşlaşma” yerine özellikle “Batılılaşma” ifadesini tercih ettiğimizi vurgulamak yerinde olacaktır.

Turkish Studies

Tanzimat'ın başlangıcından itibaren Batıya aralanan kapı zamanla iki yöne bakar olmuştur. Kapının arka yüzünde daha Doğulu bir görünümle Tanzimat dikkati çekerken, Servet-i Fünun ise ön tarafında Batıya bakar konumda kalmıştır. Bu ikiyüzlü algı ile kafası karışan aydın, karşısında Batılı olmaya çalışıp da tam olarak yapamayan entelektüellerle karşılaşmıştır.

İşte tam da bu karşılaşmanın iki yakasında duran iki tane gelecek nesil profili oldukça dikkate değerdir. Daha Doğulu olan-kafası karışmış aydın- Muallim Naci ile Batılı Tevfik Fikret'in aynı geleceği iki farklı cepheden nasıl çizdiğine bakmanın önemli olduğu kanısındayız. Bu açıdan Muallim Naci'nin *Ömer'in Çocukluğu* eseri ile Fikret'in *Şermin*'i Batılılaşma bağlamında irdelendiğinde ilginç sonuçlar çıkmaktadır.

Şermin, Tevfik Fikret'in Robert College'deki öğretmenliği sırasında Amerikan eğitim sistemini yakından tanıyıp, bunu sonuna kadar benimseyip, hece ölçüsü ve duru bir dille çocuklara -aslında büyüklere- anlatma çabasıyla oluşmuş bir eserdir. Burada şair, çocuğu ruh ve beden olarak bir bütün şeklinde ele alır. Öncelikli olarak akıllı, modern eğitim sistemi ile donatacağı ki ruh kendine tatmin imkânları bulsun.

Bu bağlamda sanatçı, geleneksel Osmanlı eğitim sisteminin karşısına çağdaş bilimden gücünü alan, insanın her şeyi yapabileceğine inanan modern eğitimi çıkarır. Bilim ve tekniğin gerektirdiği her şeyi öğreten, vatanın kalkınmasını engelleyen geri kalmışlığı, gerici düşünceleri yerle bir eden bu sistem, şair tarafından sürekli olumlanır. Bu yeni mektebin öğrencileri, ayda on gün hocalarıyla "iş salonu"nda çalışır, aletleri kullanır hatta marangozhaneye girerler. Hayatın içinde görerek, çalışarak, uygulamalı olarak yetişen, öğrendikleri her şeyin sağlam bilimsel temellere dayandığı böyle bir eğitimle elbette bu çocukların kafasında hurafeler, geri düşünceler ve inanca dair mistik unsurlar kalmayacaktır.

Çocukları ve onların psikolojisini yakından tanıyan Fikret, bu eserinde eğitici yönünü ortaya koymuştur, denilebilir. O, yuvaların önem ve yararını, batıl inançların boşluğunu, anne, baba ve kardeş sevgisini, başkalarına yardımın önemini, hayvan sevgisini, çalışmanın kıymetini, okulun kutsallığını, tembel ve bencil olmanın zararlarını, müziğin -Batılı formdaki- eğitimdeki önemini anlattığı *Şermin*'de, temel olarak yüzü Batıya dönük bir çocuk prototipi çıkarmıştır. Muhtemelen bu çocuk taslağı, geleceğin Haluk'unun nüvesidir. Ancak unutulmamalıdır ki ideal Haluk tipi, maalesef şaire acı getirmiş ve kanaatimizce bu nesil ideali, sağlam temellere oturmadığı için döl tutmayarak kısır kalmıştır.

Peki, bu açıdan bakıldığında Muallim Naci'nin çocukluğu *Ömer*, eşiğin hangi yakasında durur? Öncelikle eser üzerinden gidersek Naci, *Ömer'in Çocukluğu*'nda oldukça samimane bir üslupla kendi anılarını kaleme almıştır. Gerçek hayatın içinden gelen bu çocuk, hemen her çocuk gibi sevinen, üzülen, yaramazlıklar yapan, babasına hayran bir tiptir.

"Bu hatıralarımı niçin yazdığımı sorsalar, herhalde hiçbir cevap vermeye gerek görmem. İçimden geldi, yazdım. Diyelim ki: 'Bu da bir tür çocukluktur'" (*Ö. Ç.*, s. 76) diyen sanatçıya bir cevap vermek gerekirse: "Arada kalmışlığımın izahı için!" diyebiliriz zannediyorum. Zira yazarın bu anı kitabı sayesinde, çocukluğunda aldığı eğitim ve terbiyeden neden kopmadığını, Batılılaşma adına neden tereddütler yaşadığını anlamak pek de zor olmasa gerekir.

Ömer'in babasından ve belli bir yaşta sonra gittiği medreseden katı bir eğitim alması, buna rağmen falaka sistemini eleştirmesi, okulda tek dille, anadil olmaksızın yapılan eğitimi yadırgaması, şefkati, adaletli tutumları, çalışkanlığı, yaramaz ancak büyüklerine saygılı bir çocuk oluşu, hatalarını fark edip hemen düzeltecek olgunluğa sahip bulunması onun Doğudan aldıkları ile ahlaklandığını ancak ileride Batıdan alacakları ile arada kalacak sorgulamalara sahip olduğunu gösterir. *Ömer*, geçmişten tamamen kopmamış ancak içinde bulunduğu durumun şartlarını da eleştirmekten geri durmayan bir geçiş tipidir.

Turkish Studies

Her evre keskin geçişi yumuşatacak bir ara dönemle birlikte sanatın ve edebiyatın kapısına dayanmıştır. Tanzimat'ın ikinci neslini, Servet-i Fünun Dışı Edebiyatı, Milli edebiyattan kopamamış Cumhuriyet'in ilk dönem yazarlarını, modernizmin ve postmodernizmin etkisinin hissedildiği ilk evrelerdeki kırılma dönemi sanatçıları bu bağlamda anmak gerekmektedir.

Sonuç olarak Muallim Naci için de Fikret'in Batılılaşma eşiğinden geçmesini sağlayan kırılma evresi sanatçılarındandır, denilebilir. Zira yeni bir olgu uğruna bir neslin kafası karışmadıkça, ardından gelen nesil berrak düşüncelerle aynı olguyu kabul etmekte zorlanacaktır.

Bu anlamda “Batılılaşmayı hangisi doğru algıladı? Doğulu kalanı mı tercih etmeli Batılı olanı mı?” gibi sorularla münevverleri tasnif etmek, onlara karşı haksızlık yapmak olacaktır. Her iki sanatçı da Osmanlı Devleti'nin çöküş atmosferini soluyan ve bu ortamın havasını kendince dışarıya veren nevi şahsına münhasır isimlerdir. Ve onları önemli kılan da gerçekliği, hayatı, sanatı ve edebiyatı farklı algılamalarıdır. Bu farklılık, düşünce ufukları arasına gerilmiş bir perde değil, aksine zenginlik ve çoğalma addedilmelidir. Unutulmamalıdır ki edebiyatımız; Doğuya dönük yüzü ile Naci kadar Doğulu, kollarını Batıya açmış Fikret kadar da Batılıdır.

KAYNAKÇA

<http://www.egitim.aku.edu.tr>, 22.12.2012.

<http://www.tdk.gov.tr>, 21.12.2012.

AKYÜZ Yahya (1994). *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul: Kültür Koleji Yayınları.

ALTUN Fahrettin (2005). *Modernleşme Kuramı*, İstanbul: Küre Yayınları.

BARBAROSOĞLU Fatma Karabıyık (1995). *Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet*, İstanbul: İz Yayınları.

BERKES Niyazi (1988). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.

ÇADIRCI Musa (1985). “Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler”, *Mustafa Reşit Paşa Dönemi ve Seminer Bildirileri*, s.97–104.

DEVLET Nadir (1990). *İsmail Bey Gaspıralı*, Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

DURAN Nigar (2007). *Batılılaşma Sürecinde Türk Toplumuna Sunulan Çocuk ve Genç Tipleri*, (YL Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı.

ERGÜL Nihal (2009). *Osmanlı Modernleşmesi ve II. Meşrutiyet Dönemi Batılılaşma Tartışmaları*, (YL Tezi), Gebze İleri teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü.

FERSAHOĞLU Yaşar (1998). *Kuran'da Zihin Eğitimi*, İstanbul: Marifet Yayınları.

GUÉNON René (1991). *Doğu ve Batı*, (çev. Fahrettin Aslan), İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

GÜNALTAY M. Şemsettin (1332). *Hurafattan Hakikata*, İstanbul: Marifet Yayınları.

HANİOĞLU Şükrü (1992). “Batılılaşma”, *DİA*, C.5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

KAPLAN Mehmet (1987). *Tevfik Fikret*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

KAVCAR Cahit (1985). *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünun Romanı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

- KILIÇBAY Mehmet Ali (1983).** “Osmanlı Batılılaşması”, *CDTA*, C.1, (Yayın kurulu: Murat Belge ve ötekiler), İstanbul: İletişim Yayınları.
- KÖKER Levent (1995).** *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KURANERCÜMENT (1995).** “II. Mahmut ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın Gerçekleştirdikleri Reformların Karşılıklı Tesirleri”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, s. 107–111.
- LEWIS Bernard (1993).** *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (çev. Metin Kıratlı), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- MARDİN ŞERİF (1983).** “Batıcılık”, *CDTA*, C.1, (Yayın kurulu: Murat Belge ve ötekiler), İstanbul: İletişim Yayınları.
- MUALLİM NACI (2005).** *Ömer’in Çocukluğu*, İstanbul: Akvaryum Yayınevi.
- ÖZCAN Abdülkadir (1995).** “İkinci Mahmut ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, s. 13–39.
- ÖZER İLBeyi (2005).** *Avrupa Yolunda Batılılaşma ya da Batılılaşma İstanbul’da Sosyal Değişimler*, İstanbul: Truva Yayınları.
- SÜLEYMAN NESİP (30 Nisan 1314).** “İki Söz Daha”, *Servet-i Fünun*, Nu: 374, s. 145-160.
- ŞEMSEDDİN SAMİ (1317),** *Kamus-ı Türkî*, Dersaadet: İkdam Matbaası.
- TEKELİ İLHAN (2007).** “Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Üzerine Bir Üst Anlatı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, C. 3, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 19-43.
- TEVFİK FİKRET (1984).** *Şermin*, (hzl. Asım Bezirci), İstanbul: Can Yayınları.
- TUNAYA Tarık Zafer (1985);** “Batılılaşmada Temel Araştırmalar ve Yaklaşımlar”, *TCDA*, C.1, (hzl. Mustafa Şahin), İstanbul: İletişim Yayınları.
- UYSAL Sermet Sami (1973).** *Tevfik Fikret ve Şermin*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- ÜLKEN Hilmi Ziya (1948).** *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul: Pulhan Matbaası.
- ÜLKEN Hilmi Ziya (1969).** *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.